

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ринку праці у сільській місцевості та виявленню напрямів поліпшення ситуації з безробіттям.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, економічно активне населення, рівень зайнятості.

Summary. The article is devoted to investigation of the labor market in rural areas and identification of directions of areas of improvement the situation with unemployment.

Key words: labour market, employment, unemployment, economically active population, level of employment.

Постановка проблеми. Питання зайнятості населення виступає одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Характерною особливістю сільського ринку праці на нинішньому етапі здійснення аграрної реформи є збереження тривалої негативної тенденції зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Криза впродовж останнього десятирічного періоду призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження питання зайнятості, зокрема сільського населення, зробили праці вітчизняних учених: Д. П. Богині, В. Є. Воротіна, С. О. Гудзинського, Н. І. Єсінової, О. М. Ком'якова, І. С. Кравченко, А. Д. Мельника, О. Г. Мордвінова, Н. Р. Нижник та ін.

Мета дослідження — оцінка сучасного стану ринку праці у сільській місцевості та визначення основних напрямків з вирішення проблеми безробіття.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками на селі спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Участь населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низьким рівнем продуктивності праці. У сільськогосподарському виробництві України зайнято 6,4 млн. осіб, що значно більше, ніж у розвинутих країнах світу, а продуктивність праці у 5–7 разів нижча [1]. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80 відсотків усіх сімей.

У 2012 р. середньооблікова кількість найманих працівників на підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, що займалися сільським господарством та наданням пов'язаних із ним послуг, становила 574,3 тис. осіб [2].

Фонд оплати праці, нарахований за рік штатним працівникам сільського господарства, становив 13944,2 млн. грн., або 3,6 % загального фонду штатних працівників, що був нарахований в економіці країни. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника підприємств сільського господарства у 2012 р. зросла проти 2011 р. на 12,4 %, але при цьому залишилась однією із найнижчих серед усіх видів економічної діяльності й становила 2023 грн. [3].

Протягом 2012 р. заборгованість із виплати заробітної плати працівникам сільського господарства збільшилася на 1,4 % і станом на 1 січня 2013 р. становила 25,9 млн. грн., що складає 2,9 % загального боргу по країні. При цьому 16,8 млн. грн., або 64,7 % заборгованої заробітної плати, сконцентровано на підприємствах-банкрутах. На економічно активні підприємства припадало 34,6 % загальної суми боргу, ще 0,7 % — на економічно неактивні, які призупинили діяльність у попередніх роках [4].

Всупереч сподіванням, що фермерські господарства зможуть акумулювати значну кількість сільських жителів, які вивільнятимуться із суспільного сектору, протягом останніх 10 років практично не відбувається зростання зайнятих цим видом діяльності.

Найнижчі темпи вивільнення працівників характерні для галузей соціальної сфери, головним чином через переорієнтацію певної частини населення на приватні види діяльності (торгівля, громадське харчування), а також незначну бюджетну підтримку основних галузей. Водночас надзвичайно гостра ситуація склалася в малих та віддалених селах, де процес руйнації соціальної інфраструктури відбувається катастрофічними темпами і набув незворотного характеру. Найбільше за темпами скорочення працівників у цій сфері характерне для п'яти областей України — Вінницької, Житомирської, Кіровоградської, Тернопільської та Херсонської. Наслідком звуження прикладання праці у соціальній інфраструктурі стало зростання

сільського безробіття у всіх його формах, а також чисельності зайнятих в особистому підсобному та домашньому господарстві.

Збереження деструктивних тенденцій у сфері сільської зайнятості об'єктивно зумовлюватиме подальший процес погіршення умов відтворення кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу села.

Узагальнення результатів обстежень економічної активності сільського населення за останні роки минулого століття (проведених Державним комітетом статистики України) дозволяє зробити висновок, що сільська місцевість України має досить обмежені можливості щодо забезпечення власного населення додатковою, крім сільськогосподарського виробництва, та й то з певними обмеженнями, роботою. Не дивлячись на те, що у сільській місцевості серед зайнятого економічною діяльністю населення частка осіб, які мали додаткову роботу, у 12 разів перевищує аналогічний показник по місту, основним джерелом додаткової роботи для сільських жителів виступає самозайнятість, переважно в особистому підсобному сільському господарстві — майже 97 %. У той же час у місті понад 50 % населення має додаткову роботу, знаходить її в оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, освіті та охороні здоров'я. Пов'язано це, головним чином, з активністю платоспроможного попиту, який у містах виявляється значно вищим, ніж у сільській місцевості. Саме цей чинник виступає визначальним при визначенні вектора руху сфери прикладання праці.

Низький рівень розвитку сільської сфери прикладання праці визначає високий рівень безробіття серед сільської молоді, передусім у віці 15–24 та 25–29 років — відповідно 14,6 та 9,4 % [1].

Як відносно до безробітного населення у віці 15–70 років, так і економічно активного сільського населення найбільшу питому вагу серед безробітних на селі займають особи з базовою вищою, професійно-технічною та повною загальною освітою.

Серед причин незайнятості на селі найбільш вагомими видаються вивільнення у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією виробництва, скороченням штатів та звільненням за власним бажанням.

Останній чинник та загалом низький рівень розвитку сфери прикладання праці на селі суттєво ускладнюють можливість працевлаштування громадян, які мають освіту. У першу чергу до категорії важко працевлаштовуваних відноситься молодь після закінчення ВНЗ, ПТУ та середньої школи, тобто так звана первинна зайнятість. Серед професійних груп сільського населення найбільшу частку в загальному обсязі безробітних становлять фахівці та професіонали, кваліфіковані робітники з інструментом, оператори та складальники устаткування і машин. Викликано це,

головним чином, занепадом виробництва, перенесенням центру його ваги в особисте господарство, яке базується переважно на ручній праці.

Головною причиною безробіття сільського населення є, на нашу думку, структурні чинники, пов'язані з різким падінням обсягів сільськогосподарського виробництва, про що свідчать різке зменшення посівних площ і поголів'я великої рогатої худоби як у період трансформаційної кризи, так і останніми роками, а також повільність упровадження ринкових перетворень у сільській місцевості [6, с. 2].

Загострення ситуації на сільському ринку праці сприяє формуванню значного контингенту економічно неактивного населення. Найбільшу частку економічно неактивного населення на селі становлять молодь та особи з низьким рівнем освіти.

У зв'язку із цим вихідні положення сучасної політики зайнятості сільського населення мають базуватися передусім на оцінці поточних та перспективних зрушень на продовольчому ринку країни, який виступає головним барометром ділової активності у сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

На сьогодні прийнято стверджувати, що впродовж останніх років продовольчий ринок в Україні формується переважно за рахунок продукції, яку вироблено у приватному секторі — в особистих підсобних сільських господарствах населення та у фермерських господарствах (відповідним чином відкорегована і система статистичного обліку, в якій окремим блоком виділена категорія «населення, зайняте в особистому підсобному сільському господарстві»).

Внаслідок глибокої економічної кризи відбулося суттєве зростання безробіття, особливо молоді та жінок, вивільнених працівників аграрного сектору економіки. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» безробітними визначаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів через відсутність підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Слід зазначити, що реальний стан з безробіття значно гірший, ніж офіційно зареєстрований. На законодавчому рівні не врегульовані питання часткового безробіття, зайнятості в особистому підсобному господарстві. Особливо гостро стоїть проблема з працевлаштуванням службовців і спеціалістів. Рівень безробіття серед фахівців агрономічного профілю у 6 разів більший від середнього показника з безробіття в Україні. Традиційно вирішення проблеми зайнятості на селі здійснюється через такі заходи подолання безробіття, як працевлаштування державною службою зайнятості, перепідготовка безробітних, залучення до суспільних робіт, розвиток трудомістких галузей

у сільському господарстві. Більшість з них вже показали свою неспроможність у вирішенні цієї проблеми [7, с. 177].

Аналіз трансформації сільського ринку праці в умовах реформування агропромислового комплексу дозволяє окреслити головні проблеми, які потребують негайного вирішення: розширення кола суб'єктів та інфраструктурне його забезпечення, опрацювання механізмів забезпечення зайнятості сільських жителів, які вивільнятимуться з аграрного сектору в процесі реформ, формування потужного контингенту приватних виробників у сфері малого підприємництва; оптимальне поєднання інтересів дрібного, середнього і великого виробництва; формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту населення.

Регулювання зайнятості сільського населення має здійснюватися шляхом: поширення системи спрощеного оподаткування суб'єктів малого підприємництва; подолання цінового диспаритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією, особливо між сільським господарством і переробною промисловістю; поліпшення стану кредитування сільської економіки; розмежування видаткової частини Державного фонду сприяння зайнятості населення з виокремленням міського і сільського блоків із подальшим спрямуванням коштів на реалізацію заходів активної політики зайнятості; підвищення рівня самоорганізації сільського населення, зайнятого в особистих підсобних господарствах, а також тих селян, які можуть скористатися правом самостійного господарювання на вилученому із землекористування колективного сільськогосподарського підприємства земельному паї; створення ефективної системи збуту виробленої сільськогосподарськими товаровиробниками продукції на продовольчому ринку; надання статусу безробітного селянам-власникам земельних часток (паїв).

Особливості сучасного етапу аграрної реформи зумовлюють гостру необхідність суттєвої трансформації державної політики зайнятості сільського населення і, передусім, її складової частини — законодавчої бази. На сьогодні, на жаль, відсутність позитивних зрушень у напрямі скорочення обсягів сільського безробіття значною мірою зумовлена низьким рівнем законодавчого забезпечення регулювання зайнятості сільського населення, що виступає відчутним гальмом розробки адекватних механізмів державної політики зайнятості в програмних документах уряду, які передбачали б комплекс заходів зі створення інфраструктури сільського ринку праці, системи фінансового та організаційного забезпечення реалізації активних заходів на ньому. Хоча слід відзначити й

певні позитивні кроки у напрямі вирішення цих проблем.

Основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення при цьому визначено: утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі; запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі; розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств у господарства товарного типу; підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення; залучення приватного сектору у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського «зеленого» туризму); регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її із трудонадлишкових регіонів до депресивних сільських територій; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працею сільських жителів; надання державної підтримки розвитку дрібного і середнього підприємництва на селі; створення спеціального фонду підтримки підприємницької діяльності на селі молодих сімей; розвиток та підтримка діяльності кредитних спілок; поліпшення умов реалізації селянами продукції особистих підсобних господарств.

Крім того, потребує розробки механізм оцінки ефективності вакантних робочих місць у плані їх потенційної привабливості та здатності у найближчій перспективі забезпечити продуктивну зайнятість населення. Для сільського господарства це особливо актуально, зважаючи на наявність біля 1,5 млн. осіб прихованих безробітних у великих сільськогосподарських підприємствах.

У розвиток положення передбачається забезпечити рівний доступ роботодавців до отримання фінансової допомоги із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на створення додаткових робочих місць для працевлаштування зареєстрованих безробітних, забезпечити пріоритетність виділення коштів на ці цілі депресивним територіям з високою напругою на ринку праці; слід було б розглянути питання квотування фіксованих обсягів ресурсів для потреб міської і сільської місцевостей.

Аналіз трансформації сільського ринку праці в умовах реформування аграрного сектору дозволяє окреслити коло головних проблем, які потребують негайного вирішення:

- встановлення статусу села як рівноправного нарівні з містом суб'єкта державної політики зайнятості, розширення кола суб'єктів та інфраструктурне забезпечення її реалізації;

- опрацювання механізмів забезпечення зайнятості сільських жителів, які вивільнятимуться

з аграрного сектору в процесі реформ, у багатогалузевій виробничій і соціальній сфері села;

— формування потужного контингенту приватних виробників у сфері малого підприємництва;

— оптимальне поєднання інтересів дрібного, середнього і великого виробництв;

— формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту.

Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів, головна увага в процесі реалізації державної політики зайнятості на сьогодні повинна приділятися економічним методам регулювання ділової поведінки населення. В основі цього процесу має бути положення, згідно з яким врегулювання співвідношення між пропозицією робочої сили та структурою попиту на неї повинне визначатися характером зміни зовнішнього економічного середовища, яке формує вихідні параметри платоспроможного рівня населення як основної умови забезпечення достатньої для підтримання на необхідному рівні ділової активності ємності споживчого ринку.

Загальна стратегія державної політики регулювання зайнятості сільського населення, виходячи з цього, має здійснюватися у двох напрямках. Перший — через реалізацію державної політики, спрямованої на активізацію платоспроможного попиту (реформування політики доходів та системи їх оподаткування). Другий — шляхом впливу економічними важелями на активізацію ресурсного потенціалу суб'єктів сільської економіки (інвестиційна, податкова та кредитна політика).

Головними напрямками реалізації другої групи заходів державної політики зайнятості на селі в нинішніх умовах можна визначити такі:

— зміна податкового законодавства на потреби розвитку бізнесової діяльності на селі;

— утворення сільськогосподарськими товаровиробниками будь-якої форми власності та господарювання альтернативної мережі переробних потужностей на кооперативній основі, що є одним з головних напрямів їх виходу на продовольчий ринок з власною продукцією високого ступеню переробки, підвищення рівня привабливості для банківського сектору, а також альтернативним варіантом самостійного вирівнювання цінових ножиць чисто економічними конкурентними засобами. Саме з розвитком сфери переробки та збуту сільськогосподарської продукції слід пов'язувати розвиток малого бізнесу, кооперації серед сільських товаровиробників;

— необхідність утворення при органах місцевої влади спеціальних підрозділів з питань відносин влади і бізнесу. Допомога місцевої влади усіх рівнів, крім виділення ресурсів з місцевих бюджетів, має зводитись до сприяння у відведенні земельних ділянок та створення належних умов для фірмової

торгівлі у містах, встановлення певних квот для сільських виробників на локальних продовольчих ринках, як це практикується, наприклад, відносно малого бізнесу за кордоном;

— створення мережі кооперативних банків. Світовий досвід доводить, що кредитна кооперація на селі завжди виникала за саме умов, коли потреби місцевого бізнесу, що зростає, наштовхувалися на відсутність адекватних джерел фінансування. У країнах з перехідною економікою саме в сільській місцевості, традиційно непривабливій для банківського капіталу, кооперативні банки тривалий час можуть відігравати роль соціальних амортизаторів;

— виявлення депресивних та інвестиційно-привабливих сільських територій. Такий підхід дозволить органам влади різних рівнів окреслити чіткі пріоритети у сфері управління трудовими ресурсами та демографічним розвитком сільських територій, активізувати діяльність щодо залучення інвестиційних, у тому числі й іноземних, ресурсів. Світовий досвід, зокрема Польщі, свідчить, що головним чинником, який стримує процес притоку іноземних інвестицій в регіони, виступає брак інформації з питань стану місцевого середовища;

— законодавче врегулювання механізму надання статусу безробітного селянам-власникам земельних паїв (часток);

— прийняття заходів щодо вдосконалення системи підготовки та перепідготовки сільських кадрів відповідно до кон'юнктури локальних ринків праці; квотування фінансових ресурсів Українського фонду підтримки підприємництва на потреби сільської місцевості з метою підпорядкування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні завданням регулювання сільського ринку праці; оцінки впливу загострення ситуації на ринку праці в монофункціональних містах на рівень сільського безробіття;

— дослідження потенціалу розширення зайнятості населення в сільській місцевості з виділенням таких блоків, як: працевлаштування на нові робочі місця; працевлаштування через державну службу зайнятості на вільні, новостворені робочі місця і сезонні роботи; участь у громадських роботах;

— оцінка ефективності вакантних робочих місць на селі у плані їх потенційної привабливості та здатності у найближчій перспективі забезпечити продуктивну зайнятість безробітного сільського населення;

— забезпечення нормативно-правового врегулювання процесу становлення та розвитку сільського (зеленого) туризму.

Висновки. Вирішення проблеми зайнятості сільського населення не можна розв'язати за короткий період. Це не тимчасове явище, зумовлене сучасним кризовим станом сільського господарства та інших галузей національної економіки, і особливо агропромислового комплексу. Вирі-

шення цього питання лежить у довгостроковій площині, зумовленій пошуком альтернативних шляхів розв'язання, які мають полягати у створенні сприятливого правового, економічного і соціального середовища для сільського населення.

Література

1. Основні показники ринку праці у 2012 р. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm.
2. Там само.

3. Там само.

4. Там само.

5. Там само.

6. Невесенко В. Д. Актуальні питання соціального розвитку сільських територій / В. Д. Невесенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — 2012. — Вип. 22, ч. II. — С. 1–7.

7. Заярна Н. М. Безробіття на селі: причини та шляхи подолання / Н. М. Заярна, М. М. Чиковська // Науковий вісник / Національний лісотехнічний університет України. — 2011. — Вип. 21.3. — С. 176–179.